

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI
İNSTITUTU

Rasim Əliquliyev
Cəsərət Valehov
Rasim Mahmudov

İNTERNET-JURNALİSTİKANIN
FORMALAŞMASININ BƏZİ
ASPEKTLƏRİ

EKSPRESS-İNFORMASIYA
İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ
SERİYASI

492

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – 2008

Əliquliyev R.M., Valehov C.F., Mahmudov R.Ş. İnternet-jurnalistikanın formalaşmasının bəzi aspektləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası.

Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2008, 32 səh.

Ekspres-informasiyada informasiya cəmiyyətinə müxtəlif yanaşmalardan təriflər verilir, informasiya inqilabları kontekstində jurnalistikanın yaranma zəruriyyəti və təkamülü məsələlərinə toxunulur. Müasir informasiya texnologiyalarının son nailiyyətlərinin tətbiqi ilə İnternet-jurnalistikanın formalaşması istiqamətində mövcud olan bir sıra problemlər və onların həlli yollarının bəzi aspektləri araşdırılır.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur.

Elmi redaktor: t.e.n. Yadigar İmamverdiyev

ISBN 978-9952-434-06-4

© “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2008

MÜNDƏRİCAT

	səh.
I. İnformasiya cəmiyyəti haqqında qısa məlumat	4
II. İnformasiya inqilabları və jurnalistika...	8
III. İnternet-jurnalistika: problemlər və formalaşma aspektləri	13

I. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Bəşər tarixinin keçdiyi yol və inkişaf mərhələləri müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilir. Bu çoxəsrlik yolu Qərb alimləri cəmiyyətin inkişafının əsasını təşkil edən iqtisadi münasibətlər baxımından üç mərhələyə bölürlər: aqrar, sənaye və informasiya (postsənaye) cəmiyyətləri [1]. Aqrar cəmiyyətdə insanlar, əsasən, heyvandarlıqla və əkinçiliklə məşğul olurdular. Sənaye cəmiyyətində istehsal prosesləri ön plana çıxır, fabriklər və zavodlar, sənaye məhsulları iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Postsənaye və ya informasiya cəmiyyətində isə bilik və informasiya əsas rol oynamağa başlayır. Belə ki, informasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, istifadəsi və ötürülməsi ilə bağlı fəaliyyət sahələri bu cəmiyyətdə aparıcı mövqeyə yüksəlməklə iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir.

İnformasiya cəmiyyəti ideologiyası artıq 50 ildən çoxdur ki, elmi-nəzəri tədqiqat obyektinə çevrilib. Bu ideologiyanın formalaşmasında müstəsna rolunu oynayan E.Toffler, D.Bell, M.Kastels və digər məşhur alim-sosioloqlar, filosoflar, iqtisadçılar bəşər tarixinin bu yeni keyfiyyət mərhələsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq,

onun tərifini verməyə çalışıblar [2, 3]. Məhz buna görə də informasiya cəmiyyəti ideologiyasına dair müxtəlif sosial-fəlsəfi, iqtisadi, texnoloji və s. yanaşmalar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfəsi yaşından, dilindən, dinindən, irqindən, sosial və siyasi mənsubiyyətindən, həmçinin zaman və məkandan asılı olmayaraq, bütün insanların informasiya, bilik tələbatını ödəməkdən, onların arasında sosial kommunikasiya mühiti yaratmaqdan, bilik və düşüncələrini, istədikləri məlumatı ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir. Onun əsas məqsədi informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə, bir tərəfdən, bəşəriyyətin qarşısında duran problemləri həll etmək, digər tərəfdən, cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir.

İnformasiya cəmiyyəti anlayışına texnoloji nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq görərik ki, burada kompüter, İnternet əsas texniki vasitə olaraq informasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və digər mühüm funksiyaları həyata keçirir.

İqtisadi yanaşmaya görə, ümumi daxili məhsulda informasiya iqtisadiyyatı sektorunun payı 50 %-i keçərsə, ölkə informasiya cəmiyyətinə qədəm qoymuş sayılır [3].

Kompüterlərin sayı, İnternetə qoşulma və çıxış imkanlarını xarakterizə edən indikatorlar və statistik göstəricilər əsasında da ölkələrdə informasiya cəmiyyətinin qurulması səviyyəsini və inkişaf dinamikasını qiymətləndirmə mexanizmləri mövcuddur.

İnformasiya cəmiyyətinin qurulması kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə bir sıra şərtlərin ödənilməsini, müəyyən mərhələlərin keçilməsini tələb edir ki, bütün bunlara da elmi cəhətdən əsaslandırılmış fəaliyyət proqramlarının köməyi ilə nail olmaq olar. Bu məqsədə çatmağın yolları barədə müxtəlif baxışlar, konsepsiyalar, tövsiyələr və müsbət təcrübələr mövcuddur.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun informasiya cəmiyyətinin qurulması mərhələləri və arxitekturu ilə bağlı texnokratik yanaşmaya əsaslanan məxsusi baxışları vardır. Bu yanaşmaya görə, informasiya cəmiyyətinin arxitekturu “5 mərtəbəli binaya” bənzəyir [4]:

I mərhələ (mərtəbə) kommunikasiyalaşdırma mərhələsindən ibarətdir. Bu kommunikasiya infrastrukturunun formalaşması rabitəçilərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

II mərhələ (mərtəbə) kompüterləşdirməni nəzərdə tutur. Yəni bu mərhələdə hər bir kəsin, hər bir idarə,

müəssisə və təşkilatın kompüterinin və ondan istifadə imkanının olması informasiya cəmiyyətinin 2-ci mərtəbəsinin qurulması deməkdir.

III mərhələ (mərtəbə) şəbəkələşdirmə adlanır. Bu mərtəbənin qurulması üçün mövcud kompüterlər arasında şəbəkə infrastrukturunun formalaşdırılması işləri həyata keçirilməlidir.

IV mərhələ (mərtəbə) informasiyalaşdırma proseslərini (vəb-saytların, verilənlər bazalarının və digər informasiya sistemlərinin yaradılmasını) əhatə edir. Əvvəlki 3 mərhələdən fərqli olaraq informasiyalaşdırma prosesində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin – dövlət, qeyri-hökumət və biznes sektorunun nümayəndələri, bütün peşə sahibləri iştirak etməli, öz töhfələrini verməlidirlər.

Bütün bu 4 mərhələ uğurla həyata keçirildikdən sonra 5-ci mərhələ (mərtəbə) kimi informasiya cəmiyyətinə xas olan virtual münasibətlər və cəmiyyətlər (elektron hökumət, elektron təhsil, elektron elm, elektron seçki və s.) meydana çıxır.

II. İNFORMASIYA İNQİLABLARI VƏ JURNALİSTİKA

Məlumdur ki, bəşəriyyəti informasiya cəmiyyətinə gətirən yolun əsasında sivilizasiya tarixində baş verən informasiya inqilbları dayanır [5]. İnformasiya cəmiyyətinin əsasını və məqsədini informasiya və biliklər təşkil etdiyinə görə sivilizasiyanın bu yeni mərhələsinin əsl mahiyyətini anlamaq üçün həmin inqilablara doğuran səbəblərə, onların yaratdığı təzahürlərə və imkanlara diqqət yetirmək lazımdır.

Alimlərin araşdırmalarına görə, I informasiya inqilabı hələ çox qədim zamanlarda insanlar arasında informasiya mübadiləsinin əsasını təşkil edən nitqin meydana gəlməsi və inkişafı ilə baş verdi. Bunun da nəticəsində informasiyanın, yəni danışıqların insanlar arasında səsə ötürülməsi məsafəsi ilə ölçülən çox məhdud coğrafi məkanda, eyni zamanda, informasiya daşıyıcısı funksiyasını yalnız insanların yaddaşı həyata keçirdiyindən həm də məhdud zamanda yayılmasına (gələcəyə ötürülməsinə) imkan yarandı.

Əksər elmi mənbələrdə II informasiya inqilabı təxminən 5-6 min il bundan əvvəl yazının (piktoqrafiya,

heroqlif, semiotika) meydana gəlməsi ilə əlaqələndirilir. Artıq informasiya daşıyıcısı kimi təkcə insanların yaddaşı deyil, həm də maddi daşıyıcılardan – daş, heyvan dərisi, ağac və s. vasitələrdən istifadə edilməyə başladı. Bəşər tarixində baş verən bu mühüm hadisə informasiyaların qeydiyyatı, uzun müddətə yadda saxlanması, məkan və zamana görə yayılması üçün əvvəlki inqilaba nəzərən bir qədər geniş imkanlar yaratdı.

III informasiya inqilabı XV əsrin sonuna təsadüf edir. Belə ki, 1497-ci ildə alman alimi Qutenberq kitab çapı texnologiyasını ixtira etməklə bu inqilabın əsasını qoydu. Bunun da sayəsində insanlar arasında informasiyanın kütləviləşdirilməsi, daha çox həcmdə informasiyanın etibarlı şəkildə saxlanması, geniş coğrafi məkana yayılması və nəsillərdən nəsillərə (gələcəyə) dəfələrlə ötürülməsi mümkün oldu. Məhz bu inqilabi mərhələdə nisbətən çoxlu sayda və həcmdə mətnlərin hazırlanması zəruriyyəti digər müvafiq peşələrlə yanaşı jurnalist peşəsinin də yaranmasına səbəb oldu.

IV informasiya inqilabının əsasını elektrikin kəşfi nəticəsində telefon, teleqraf texnologiyasının meydana gəlməsi (1876-cı il) təşkil edir, sonralar elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində radio və televiziya kəşf

olundu. Bunun da nəticəsində müxtəlif formalı informasiyaların çox qısa zamanda uzaq məsafəyə ötürülməsi problemi həll olundu. Bu inqilabın verdiyi imkanlar hesabına informasiya bolluğu yaranmağa başladı, artıq mətnlərlə yanaşı, audio-video informasiyaların hazırlanması zərurəti çap (qəzet, jurnal və s.) jurnalistikası ilə yanaşı, radio və televiziya jurnalistikasının meydana gəlməsi və formalaşmasına səbəb oldu.

V informasiya inqilabı kompyuterləri bir-biri ilə əlaqələndirən şəbəkənin, 1969-cu ildə ARPANET-in (İnternetin əsası bu şəbəkə ilə qoyulmuşdur) işə salınması, fərdi kompüterlərin yaradılmasına səbəb olan, onların özəyini təşkil edən mikroprosessorların layihələndirilməsi və istehsalı (1970-ci illər) ilə bağlıdır. Məhz bu inqilab zaman keçdikcə, informasiya texnologiyaları cəmiyyətin müxtəlif sferalarında geniş tətbiq olunduqca, İnternetin xidmətləri və infrastrukturunu inkişaf etdikcə jurnalistikanın əvvəlki sahələri sırasına yenisinin – İnternet-jurnalistikanın daxil olmasına gətirib çıxartdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya, əsasən, məzmun (siyasi, iqtisadi, tibbi, hüquqi və s.) forma (mətn, audio, təsvir – rəsm, foto, video), həcm, məkan və zaman kimi xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Dadbilmə,

iybilmə, lamisə orqanları (sensorları) vasitəsilə qəbul edilən informasiyaların müasir informasiya texnologiyaları vasitəsilə qeyd olunması, emalı, istifadəçilərə təqdim olunması və ötürülməsi problemləri hələlik dünyanın aparıcı elmi mərkəzləri və alimləri tərəfindən araşdırılan məsələlər sırasındadır.

İnformasiya inqilablarının meydana gəlmə tarixi və yaratdığı təzahürlərdən görüldüyü kimi, müxtəlif formalı informasiyaları qeyd etmək, yadda saxlamaq, emal etmək, məkan və zamana görə yaymaq, gələcəyə ötürmək obyektiv səbəblər üzündən çox çətin olubdur. Bu səbəbdən də tarixən informasiya (bilik) qıtlığı mövcud olmuş, zaman keçdikcə informasiyaların qeydiyyatı və yadda saxlanması, emalı və ötürülməsi texnologiyaları meydana gəlmiş, tədricən informasiya bolluğu yaranmağa başlanmışdır.

Yalnız V informasiya inqilabının təzahürü olan kompüter və İnternet istənilən formalı informasiyaları yadda saxlamağa, qeyri-məhdud məkanda (coğrafi məkandan virtual məkana keçid) yaymağa və gələcəyə ötürməyə imkan verir. Bunun da nəticəsində bəşər tarixində misli görünməmiş, çox yüksək sürətlə artan

informasiya (bilik) bolluğu, sözün həqiqi mənasında, informasiya seli yaranır.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə informasiya bolluğunun yaranması bəşər tarixindən miras qalmış çox böyük problemlərin (tibb, təhsil, aclıq, səfalət və s.) həllinə nail olmaqla yanaşı, əvvəllər mövcud olmayan müxtəlif problemlərin də ortaya çıxmasına səbəb olur. Hər tərəfdən daxil olan informasiya seli qarşısında bəzi insanlar hətta əvvəllər müşahidə edilməyən psixoloji problemlərlə üzləşirlər. Belə bir şəraitdə informasiya ilə davranmaq insanlardan yeni mədəni normalara, vərdişlərə, texnoloji biliklərə yiyələnmək, başqa sözlə, informasiya mədəniyyəti tələb edir.

İnformasiya cəmiyyətində sivilizasiyanın bu yeni keyfiyyət mərhələsinə xas olan peşə, fəaliyyət sahələri (informasiya iqtisadiyyatı, informasiya hüququ, informasiya sənayesi və s.) yaranır ki, bunlar da, əsasən, virtual məkanda insanlar arasında formalaşmaqda olan müxtəlif səpkili informasiya münasibətləri ilə əlaqədardır. Belə fəaliyyət sahələrindən biri də, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, İnternet-jurnalistikadır [6, 7]. Jurnalistikanın yeni istiqamətinin meydana gəlməsi,

ümumiyyətlə, bu peşə sahəsində ənənəvi olaraq həlli çətin olan bir sıra problemləri aradan qaldırır.

III. İNTERNET – JURNALİSTİKA:

PROBLEMLƏR VƏ FORMALAŞMA ASPEKTLƏRİ

Məlumdur ki, tarixən jurnalistikaya humanitar fənlərin bir qolu kimi baxılmışdır. Digər bilik sahələri – fizika, riyaziyyat, kimya, tibb, mühəndislik və s. sahələr üzrə jurnalistlər hazırlanmırdı. Məhz buna görə də bu sahələr üzrə biliklər cəmiyyətdə çox da geniş yayılmırdı, populyarlaşmırdı.

Son zamanlar jurnalistika humanitar peşə olmaqla artıq qeyri-ixtiyari digər peşələrə də sirayət edir, başqa sözlə, İnternetin meydana gəlməsi ilə digər peşə sahibləri (riyaziyyatçı, mühəndis, hüquqşünas, həkim və s.) də jurnalistika peşəsi üzrə xüsusi bir təhsil almasalar da, sərbəst olaraq kompüterdə məqalənin hazırlanması, e-mail vasitəsilə məlumatların göndərilməsi, öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar veb-saytların işlənməsi və s. kimi işlərin həyata keçirilməsi qabiliyyətinə malik olmalıdırlar.

Həmçinin ənənəvi jurnalistikadan fərqli olaraq, İnternet əsasında fəaliyyət göstərən elektron KİV-də

(İnternet-KİV-lərdə) çalışan kadrlara xüsusi tələblər meydana çıxır. İnternet jurnalistləri artıq tək mətn hazırlamaq yox, eyni zamanda, audio, video materiallarla işləmək, dizayner keyfiyyətlərinə malik olmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü və uğurlu dövlət siyasəti çərçivəsində ölkədə formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyətinin əsasını təşkil edən elektron hökumət hakimiyyət orqanları və məmurlar qarşısında xüsusi vəzifələr qoyur. Onların fəaliyyətində şəffaflıq, vətəndaşların İnternet vasitəsilə informasiya əldə etmək hüquqlarını təmin etmək kimi tələblər ön plana çıxır. Bu tələblərin yerinə yetirilməsi üçün də müvafiq kadrların İnternet jurnalistikası peşəsinin xüsusiyyətlərini mənimsəmələri zərurətə çevrilir.

Vaxtilə KİV-in sayı ilə jurnalist kadrları arasında nisbət müvafiq qurumlar tərəfindən qismən tənzimləndirdi, bu tələbat nəzərə alınaraq kadr hazırlanırdı, BDU-nun jurnalistika fakültəsinə təxminən ildə 25-50 nəfər tələbə qəbul olunurdu. Lakin artıq bu cür tənzimləmə mümkün deyil. Belə ki, V informasiya inqilabının təzahürlərindən biri kimi çoxlu sayda veb-saytlar meydana gəlir. Hal-hazırda 150 milyondan çox veb-sayt vardır və onların sayı

böyük sürətlə artır (ildə ən azı 60% artım var). Bu saytları tək jurnalistlərin hesabına yaratmaq, müntəzəm olaraq kontentlə təmin etmək və inkişaf etdirmək qeyri-mümkündür.

Əgər tarixə nəzər salsaq, görürük ki, əvvəllər kəndlərdə, şəhərlərdə heç də hamı yazmaq-oxumaq qabiliyyətinə malik deyildi. Buna görə də bu işi çox məhdud sayda mirzələr, müəllimlər, mollalar yerinə yetirirdilər. Sonralar cəmiyyət inkişaf etdikcə fasiləsiz olaraq bu problemi həll etmək üçün məktəblərdə hər bir şagirdə savadsızlığın ləğvi məqsədi ilə kütləvi olaraq oxumaq, yazmaq, hesabı bilmək kimi qabiliyyət aşılındı. Nəticədə məktəbi bitirmiş hər bir şəxs lazımi materialları sərbəst oxuyur, fikrini yazılı şəkildə izah edir. Başqa sözlə, insanlar öz gündəlik fəaliyyətlərində hər hansı mətni hazırlamaq, sənədlərlə işləmək, kitab, məqalə və s. yazmaq kimi işləri sərbəst olaraq həyata keçirirlər. Jurnalistlər isə qəzet və jurnallar, radio və televiziya üçün materiallar hazırlayırlar. İndi də analogi vəziyyət yaranır. Yəni belə bir informasiya bolluğu şəraitində çox yüksək sürətlə artan veb-saytların hazırlanması və müntəzəm olaraq yeniləşdirilməsi, müşaiyəti üçün jurnalistlər ordusunun gücü çatmır. Bunun üçün də kütləvi olaraq vətəndaşlar

yazmaq-oxumaq kimi, orta məktəbdən başlayaraq veb-saytlar, yeni mətn, audio-videomaterialları hazırlamaq, dizayn etmək və bu kimi müvafiq qabiliyyətə yiyələnmişdirlər.

Müasir informasiya texnologiyaları informasiya münasibətləri, KİV sahəsində əvvəllər həlli mümkün olmayan çoxlu sayda problemlərin aradan qaldırılmasına imkan verir, informasiyanın həm istehsalçıları, həm də istehlakçıları üçün əlverişli şərait yaradır.

Məsələn, veb-saytlara edilən müraciətlər zamanı bəzi mühüm parametrləri özündə əks etdirən *log-fayllar* vasitəsi ilə reyting məsələsi avtomatik həll olunur. Belə ki, əvvəllər hər hansı bir mətbu orqanın, onun səhifələrində dərc edilən məqalələrin reytingini müəyyənləşdirmək çox çətin idi. Ənənəvi üsullarla aparılan rəy sorğularının da keyfiyyəti, obyektivlik dərəcəsi yüksək deyildi. Amma müasir veb-texnologiyalar elektron mətbuat orqanlarının, onlarda dərc olunan ayrı-ayrı məqalələrin reytingini, onların oxucu kontingentinin sosial tərkibini daha dəqiq və obyektiv şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu da mətbuat vasitələrinin öz fəaliyyətlərini düzgün qura bilmələri üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Belə bir sistemin tətbiqi KİV-in keyfiyyətinin idarə olunmasına imkan verir.

Müasir mətbuatın ən mühüm problemlərindən biri də şərəf və ləyaqəti alçaldan yazılara görə məhkəmələrə, cinayət və inzibati məsuliyyətlərə cəlb edilmələri ilə bağlıdır. Lakin informasiya texnologiyalarının imkanlarından isitifadə etməklə şərəf və ləyaqəti alçaldan sözlərdən, söz birləşmələrindən ibarət bir intellektual informasiya sistemi düzəltmək olar. Bu sistem vasitəsilə korrektura və s. mərhələlər kimi çapdan öncə bütün jurnalist materiallarını (kontentləri) on-layn və ya off-layn rejimlərdə həmin süzgecdən keçirmək, hüquqi cəhətdən aşkar və ehtimal olunan pozuntuları müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunun nəticəsində həm KİV-in, həm də kontentin müəllifinin hüquqi immunitetini artırmağa nail olmaq olar.

Jurnalistikada müşahidə edilən önəmli problemlərdən biri də Azərbaycan dilinin leksikonuna yad olan sözlərin işlədilməsi nəticəsində dilimizin saflığına xələl gətirilməsi, oxucuların materialların başa düşmələrində çətinlik çəkmələrinə səbəb olmasıdır. Bu problemin həllinə yardım məqsədilə jurnalist materiallarını elektron formada hazırlanmış Azərbaycan terminlər lüğətindən süzgecdən keçirmək olar ki, dilimizə yad olan,

leksikonumuza rəsmi şəkildə daxil olmayan sözlər KİV-ə nüfuz etməsin.

Məlumdur ki, virtual məkan formalaşdıqca İnternetin imkanlarından istifadə edərək informasiyanı əldə etmək, toplamaq, emal etmək və ötürmək xeyli asanlaşır. Təbii ki, bu cür imkanlar jurnalistlərin fəaliyyətində də keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirib çıxarır.

Mətnlərin çoxqrafikalı təqdimatı (latın, fars, ərəb, alman, fransız, kirill və s.) müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar üçün çox əlverişlidir. Belə ki, fərqli əlifbalardan və qrafikalardan istifadə edən bu insanlar əksər hallarda bir-birlərinin yazılı materiallarını oxumaqda çətinlik çəkiblər. Müvafiq çevirmə (konvertasiya) sisteminin işlənərək tətbiq edilməsi bu problemin aradan qaldırılmasına imkan verir. Bu da, öz növbəsində, İnternet-mühitdə yerləşdirilən mətbuat orqanlarının istifadəçi auditoriyasının virtual məkan səviyyəsində genişlənməsinə, populyarlığının armasına xidmət edir.

Bundan başqa, İnternet-KİV-də jurnalistlər mətnləri (kontentləri) hazırlayarkən müxtəlif terminlərin və təsvirlərin geniş şərhini, izahını verməyə ehtiyac qalmır, çünki lazım olduqda ensiklopedik xarakterli veb-saytlarda mövcud olan və ətraflı izahla verilən sözlərə və foto-video

materiallara aktiv istinadlar vasitəsilə müraciət olunur (məs: *Wikipedia*, *Britannika* və s.), əlavə biliklər əldə edilir, həm də həcmi idarə olunması üçün imkan yaranır. İstifadəçilərin bilik səviyyəsinə uyğun kontent müxtəlif həcmdə və müxtəlif semantik yükə malik olur. Elə bil istifadəçi tərəfindən, öz səviyyəsi və arzusuna müvafiq olaraq dəyişən, həcmi idarə olunan kontent alınır. Bildiyimiz kimi, hal-hazırda İnternet istifadəçiləri veb-saytlarda işləyərkən lazım olduqda digər on-layn mənbələrə çoxlu sayda keçidlər (hiper-istinadlar) etməklə informasiya tələbatını məhz bu şəkildə ödəyirlər.

Ümumiyyətlə, son zamanlar çox yüksək sürətlə artan informasiya bolluğu şəraitində insanlar tərəfindən lazımi informasiyaların müəyyənləşdirilməsi, düzgün orqanları vasitəsi ilə qəbulu, hər hansı bir fikrin hasil olunması həddən çox vaxt tələb edir və bioloji məhdudiyyətlər üzündən bəzi problemlər yaradır. Buna görə də formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyəti insanlar tərəfindən tez qavranılan, həcmi kiçik, amma semantik yükü çox olan bir informasiya təsviri və təqdimatı texnologiyasının, yəni janrının meydana gəlməsi zəruriyyətini şərtləndirir. Müşahidələr göstərir ki, bu problemlər məhdud imkanlı semiotikaya əsaslanan mətn

tipli informasiyalarla müqayisədə (insanlar düşündüklərini çox aşağı sürətlə hərflər və simvollar vasitəsi ilə təsvir edir və əksinə, onların köməyi ilə təxminən həmin sürətlə də mətnləri oxuyub fikir hasil edirlər) çox böyük imkanlara malik audio-vizual, yəni multmedia tipli informasiyaların önə çıxması, onları xarakterizə edən parametrlərin istifadəçilər tərəfindən öz tələblərinə müvafiq idarə olunması indiyə qədər mövcud olan janrların müsbət tərəflərini nəzərə almaqla simbiotik və mücərrədləşdirmə xüsusiyyətlərinə malik bir İnternet janrının təzahürü ilə həllini tapmaqdadır. Bundan sonra da müasir informasiya texnologiyalarının inkişaf tempinə uyğun olaraq bu janrın daha da təkmilləşdirilməsi dərk olunan həqiqətlər sırasındadır.

İnternet mühitində jurnalistlərin müəllif hüquqlarının qorunması, plagiatlıqla mübarizə üçün də əlverişli imkanlar yaranmışdır. Başqa sözlə, İnternetdə mövcud olan axtarış sistemləri, rəqəm imzası və digər xüsusi texnologiyalar vasitəsi ilə jurnalistlərə məxsus intellektual məhsulların (kontentlərin) digərləri tərəfindən qeyri-qanuni istifadə və üzərində hər hansı bəd niyyətli əməlin aparılması, məzmununun dəyişdirilməsi hallarını çox asanlıqla aşkara çıxartmaq mümkündür.

İnternet - KİV-də kontentlər ənənəvi qaydada əvvəlcədən planlaşdırılmış proqramlar çərçivəsində müəyyən efir məkanı və zamanı deyil, istifadəçiyə məkandan və zamandan asılı olmadan onun sifarişinə görə verilməsi, onlarla interaktiv münasibətlər qurulması imkanları da mövcuddur. Bu da elə KİV-lərin həm də fərdiləşdirilməsi deməkdir.

Artıq virtual məkanın yaratdığı imkanlar hesabına bir ölkədə yaşamaqla digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən KİV-in əməkdaşı olmaq, onlar üçün lazımi materiallar hazırlamaq asan bir işə çevrilib. Bu dünyanın hansısa nöqtəsində baş verən hadisə haqqında məlumatların operativ olaraq istənilən məkana çatdırılmasına şərait yaradır. Məsələn, hazırda Sinqapur qəzetlərinin əməkdaşlarının bir çoxu Avstraliyada yaşayır, çünki əhalisinin sayı az olan bu kiçik Asiya ölkəsində jurnalist kadrları çatışmır.

Müasir texnologiyalar imkan verir ki, həmçinin fiziki imkanları məhdud olan şəxslər də İnternet jurnalisti kimi fəaliyyət göstərsinlər.

Uzun müddətdir ki, ənənəvi texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərən radio, televiziya yayım qurumları “qızıl fond”, “fonoteka”, “filmoteka” və s. kimi adlar altında çox

az verilişləri yadda saxlaya bilir, elə indinin özündə də əksəriyyəti itib gedir. Son zamanlar böyük həcmli yaddaş tutumuna və emal imkanlarına malik sistemlərin və qurğuların, informasiyanın həyat tsiklinin idarə olunması (*information lifecycle management*), informasiyanın yadda saxlanması şəbəkələri (*storage area networks*), informasiyanın avtomatik miqrasiyası (*automated data migration*) və s. kimi mütərəqqi texnologiyaların meydana gəlməsi İnternet mühitində fəaliyyət göstərən radio və televiziya kanallarında yayımlanan bütün verilişləri tam şəkildə və istənilən müddətə saxlamağa imkan verir.

Digər tərəfdən, bu qurumların yaddaş sistemlərində toplanmış informasiyaların müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatını və intellektual analizini aparmaq üçün mövcud olan analitik informasiya texnologiyaları (*OLAP, Data mining, Web mining, Text mining* və s.) jurnalistlər üçün olduqca mühüm dəstəkdir. Belə ki, jurnalistikanın ən çətin istiqaməti olan analitika sahəsində bu texnologiyaların tətbiqi ilə istənilən mövzu çərçivəsində çox böyük həcmə malik olan məlumatları sistemləşdirmək, strukturlaşdırmaq, tendensiyaları aşkarlamaq, yeni biliklər əldə etmək və bu kimi digər intellektual işləri xüsusi aparat-program sistemləri vasitəsi ilə həyata keçirmək mümkündür. Qeyd

etmək lazımdır ki, dünyanın aparıcı radio və televiziya yayımı şirkətləri (CNN, BBC, Euronews və s.) bu texnologiyalardan geniş istifadə edirlər.

Kompüter vasitəsilə mətnlərin məzmunlarının maksimal saxlanması şərti ilə avtomatik olaraq sıxılması, yəni orijinala müqayisədə nisbətən kiçik həcmli mətnlərin, xülasələrin hazırlanması, açar sözlərin, söz birləşmələrinin müəyyənləşdirilməsi və s., eyni zamanda, mətnlərin məzmununa görə avtomatik təsnif olunması kimi intellektual informasiya texnologiyaları informasiyanın həm istehsalçıları (İnternet-KİV-lər), həm də istehlakçıları (istifadəçiləri) üçün olduqca əlverişli imkanlar yaradır. Bundan başqa, İnternet-mühitdə kompyuter tərcüməsi sistemləri müxtəlif dillərdə hazırlanmış materialların qarşılıqlı tərcüməsini həyata keçirməklə onlardan istifadə məkanını qloballaşdırır və virtuallaşdırır.

Məlumdur ki, ənənəvi KİV-də hər kəsin tribuna əldə etməsi, sözünü deyə bilməsi üçün imkanlar obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən məhduddur. Son zamanlar fərdi on-layn “gündəliklərin”, yəni bloqların, heç bir məhdudiyət olmadan İnternet üzərində müəyyən maraqlara görə virtual cəmiyyətlərin yaradılmasına imkanı verən eyni səviyyəli (piring) şəbəkələrin meydana çıxması

insan hüquqlarının, söz azadlığının ən yüksək səviyyədə təmin olunması üçün real şərait yaradır. Bütün bunlar, Internetin yüksək demokratik potensiala malik olmasının göstəriciləridir.

İnsanlar kompüterləri (noutbuk olsa belə) özləri ilə hər yerə daşıya bilmədiklərindən, müxtəlif situasiyalarda (parklarda, təbiət guşələrində, nəqliyyatda və s.) istənilən anda İnternetdən lazımi məlumatları almaq və əksinə göndərmək imkanları verən elektron kitab, elektron kağız kimi fərdi multimedia vasitələrinin meydana çıxması da İnternet-jurnalistikanın “son mil” problemini həll etmək istiqamətində ən mühüm addımlardan biridir.

Yüksək sürətli və geniş zolaqlı Internet ənənəvi elektron KİV-in (televiziya, radio, eyni zamanda, qəzet, jurnal və s.) funksiyalarını da öz üzərinə götürməyə başlayıb. Artıq İnternet vasitəsilə dünyanın istənilən məkanında yayımlanan televiziya proqramına baxmaq, radio verilişlərini dinləmək, istənilən qəzet və jurnalın elektron versiyasını oxumaq mümkündür. Bu, eyni zamanda tamaşaçı, dinləyici və oxucu qismində çıxış etmək imkanı qazanan insanlar üçün çox ucuz başa gəlir. Bütün bu üstünlüklərinə görə son vaxtlar “ümumdünya hörümçək torunun” .tv domen zonasında İnternet TV

texnologiyası əsasında yayımı həyata keçirən çoxlu sayda veb-resurslar meydana gəlir.

Əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, hal-hazırda KİV-lər həm də informasiya iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri kimi media iqtisadiyyatını formalaşdırmağa başlayır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində KİV-in məlumatlandırma, maarifləndirmə və əyləndirmə funksiyaları sırasına kommersiya funksiyası da əlavə olunur. Bu şəraitdə informasiya istehsalında digər dəyərlərlə (mənəvi, ideoloji və s.) yanaşı iqtisadi dəyərlər də önə çıxır. İnternet mühitində informasiya istehsalının maya dəyərinə daxil olan yığım, korrektə, yayım və s. kimi xərcləri xeyli ucuzlaşır. Həmişə olduğu kimi informasiyanın ilkin istehsalı (hazırlanması) baha olur, sonradan onun sürətinin çıxarılması, yayılması çox ucuz başa gəlir. İnternet-KİV-də kontentləri yadda saxlamaq mümkün olduğuna görə onları arzu edən insanlara həm ənənəvi (kassetlər, diskələr və s.), həm də elektron kommersiya texnologiyasının köməyi ilə on-layn rejimdə satıb gəlir əldə etmək olar. Bu isə həmin kontentlərin meydana gəlməsində zəhməti olmuş müəlliflərin, yaradıcı və texniki dəstək qrupunun əmək haqqının ödənilməsi və maddi həvəsləndirilməsi üçün çox

əhəmiyyətli iqtisadi mexanizm kimi İnternet-KİV-lərə mühüm imkanlar yaradır.

Bütün bunlar İnternet-jurnalistikanın əhatə dairəsinin genişlənməsini, inkişafını stimullaşdıran əsas amillərdən biridir.

İnternet-jurnalistikanın hüquqi tənzimlənməsi məsələsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, artıq ayrı-ayrı ölkələrin qanunları, hüquqi mexanizmləri ilə bu fəaliyyət sahəsini tənzimləmək xeyli çətinləşir, bu problemlərə bir ölkə çərçivəsində yox beynəlxalq çəviyyədə yeni yanaşmalar tələb olunur və artıq belə təşəbbüslər gündəmə gətirilir. Belə ki, UNESCO, Avropa Şurası və digər nüfuzlu qurumlar tərəfindən bu məsələlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutan bir sıra tövsiyyə xarakterli sənədlər qəbul edilmişdir. İnternet-jurnalistikanın fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan informasiya ekologiyası, informasiya etikası və s. bu kimi məsələlər UNESCO-nun diqqət yetirdiyi məsələlər sırasındadır.

Məlumat üçün bildirək ki, bəzi ölkələr müxtəlif siyasi, milli-mənəvi motivlərə görə İnternet-senzura və digər məhdudiyyətlər tətbiq edirlər. Belarus, Çin, İran, Koreya və s. kimi ölkələri buna misal göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, demokratiya, insan hüquqları baxımından bu cür məhdudiyyətlər dünya ictimaiyyəti tərəfindən heç də birmənalı qəbul olunmur.

Nəhayət, İnternet-KİV-lərin İnternet-oxucusu, İnternet-dinləyicisi və İnternet-tamaşaçısı olmalıdır. Belə ki, əgər əvvəlki informasiya inqilabları dövründə insanlardan informasiya əldə etmək üçün oxumaq, radio, televiziya, maqnitofon və s. qurğuların bir neçə düyməsinin funksiyasını bilmək tələb olunurdusa, V informasiya inqilabı insanlardan daha çox bilik, bacarıq və vərdişlər tələb edir. Digər tərəfdən, əgər əvvəlki inqilablar dövründə əldə olunan savad və qabiliyyət (yazıb-oxumaq, radio, televizor və s. ilə davranmaq) ömür boyu kifayət edirdisə, V informasiya inqilabı dövründə formalaşan insanlar, başqa sözlə, elektron vətəndaşlar daim inkişaf edən informasiya texnologiyalarının, yeni aparat-proqram vasitələrinin sirlərinə bələd olmalıdırlar, əks halda nə vaxtsa əldə olunan bilik yararsız olur. Belə bir şəraitdə cəmiyyətdə xüsusi missiya daşıyan jurnalistlərin, onları hazırlayan mütəxəssislərin və təhsil müəssisələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu peşə sahibləri sürətlə yeniləşən müasir texnologiyaları çevik şəkildə

mənimsəmədən, öz fəaliyyətlərində onları tətbiq etmədən üzərlərinə düşən missiyanın öhdəsindən gələ bilməzlər.

Göründüyü kimi, V informasiya inqilabının təzahürlərindən biri olan İnternet-KİV-in qarşısında mühüm vəzifələr durur, jurnalistikanın bu yeni sahəsinin formalaşdırılması və inkişafı üçün informasiya cəmiyyəti quruculuğu istiqamətində çox böyük uğurlar qazanan ölkəmizdə real imkanlar vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004.-400с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. М.: OSIAF, 2000
3. Корнейчук К.В. Информационная экономика. Учебное пособие.-СПБ.: Питер, 2006, 400с.
4. АМЕА-nın illik toplantısının materialları, 26 aprel 2007-ci il.
5. Информатика/Под ред. проф. Н.В.Макаровой. М.: Финансы и статистика, 2001, 768с.
6. ru.wikipedia.org
7. www.journ.mgu.ru

Alguliev R.M., Valehov J.F., Makhmudov R.Sh., Some aspects of forming of Internet Journalism. Express information. Series of Information Society. Baku: "Information Technologies" Publishing House, 2008, 32 pp.

The definition of information society is given in "Express Information" from different approaches. Problems of necessity of creation and development of journalism in the context of informational revolutions are described. A number of problems in the direction of forming of Internet-journalism are investigated, some aspects of their solutions using achievements of modern information technologies are considered.

Алгулиев Р.М., Валехов Дж.Ф., Махмудов Р.Ш. Некоторые аспекты формирования Интернет-журналистики. Экспресс-информация. Серия Информационное общество. Баку: Изд. «Информационные Технологии», 2008 г., 32 с.

В экспресс-информации дается определение информационного общества с различных подходов, затрагиваются вопросы необходимости возникновения и эволюции журналистики в контексте информационных революций. Исследуется ряд проблем в направлении формирования Интернет-журналистики и рассматриваются некоторые аспекты их решения с применением достижений современных информационных технологий.

**Əliquliyev
Rasim
Məhəmməd oğlu**

AMEA İnformasiya Texnologiyaları
İnstitutunun direktoru və “İnformasiya
cəmiyyəti problemləri” şöbəsinin rəhbəri,
AMEA-nın müxbir üzvü, texnika elmləri
doktoru, professor

secretary@iit.ab.az
director@iit.ab.az

**Valehov
Cəsarət
Fikrət oğlu**

Azərbaycan İctimai Televiziya və Radio
Yayımları Şirkətinin “Elm və Təhsil
verilişləri” Departamentinin direktoru,
filologiya elmləri namizədi

**Mahmudov
Rasim
Şərif oğlu**

AMEA İnformasiya Texnologiyaları
İnstitutunun elmi işçisi

depart17@iit.ab.az

Texniki redaktor: A.F. Səmidov
Korrektor: Ü.H. Rzayeva
Kompyuter dizaynı: M.Y. Əsədov
Kompyuter yığıcı: A.M. Kərimova

Çapa imzalanmışdır 30.01.2008. Çap vərəqi 60x84,
Sifariş №7 , sayı 100 ədəd
